Sociomedicinski aspekti života žena u Srbiji tokom XX veka

Sociomedical aspects of womens life in Serbia during XX century

Biljana Stojanović Jovanović, Stevan Jovanović

Biljana Stojanovic Jovanovic, Stevan Jovanovic

Visoka zdravstvena škola strukovnih studija, Beograd

High Medical School of Professional Studies, Belgrade, Serbia

PRIMLJEN 27.06.2015.
PRIHVAĆEN 17.08.2015.

RECEIVED 27.06.2015.
ACCEPTED 17.08.2015.

ABSTRACT

Patrijarhalno nasleđe je ženu isključivo videlo u tradicionalnoj ulozi, u sklopu kuće i sa trostrukom funkcijom: majka, domaćica i ženska radna snaga. Opisi društvenog položaja žena, u urbanim, ruralnim sredinama u Srbiji u XX veku jasno ukazuju na to da nije bilo lako živeti i raditi kao žena. Opasnost za život i zdravlje žene predstavljali su porođaji koji su se dešavali u kući a posebno ilegalni pobačaji koji su obavljani bez prisustva lekara, vršeni od lica koja nisu bila stručna, pa čak i u poodmakloj trudnoći. Na ženi je ostavljena "inferiornija pozicija" ženi privatna sfera a muškarcu javna, ženi rađanje i porodica, muškarcu rad, politika i kreacija, muškarcu slava i znanje, ženi rad i monotonija. U prvim godinama posle Drugog svetskog rata jedan od značajnih indikatora položaja žene u Srbiji se odnosi na dostignut nivo zdravstvene zaštite žene, trudnice, majke i dece. Zdravstveno prosvetivanje žena bilo je vezano za zdravstvenu zaštitu i borbu protiv, posledica neznanja i loših higijenskih navika u zaostalim i patrijarhalnim sredinama. U prvim posleratnim godinama posebna pažnja bila je usmerena na zdravstveno prosvetivanje žena na selu. U poslednjoj deceniji XX veka u Srbiji je došlo do pogoršanja položaja žena i majki čemu je doprinela višegodišnja ekonomska kriza u Srbiji.

Ključne reči: žene; majke; supruge; zdravlje; kvalitet života; Srbija; istorija, XX vek.

ABSTRACT

According to the patriarchal heritage, the traditional role of women in the house existed with triple function: a mother, a housewife, and female workforce. Description of the social position of women in urban and rural areas in Serbia clearly indicates that it was not easy to live and work as a woman. The life and health of women were endangered by the births that occurred in the home and especially illegal abortions that are performed without the presence of a doctor, carried out by persons that were not professional, even in advanced stages of pregnancy. A woman was left in "inferior position": woman the private sphere and the public man, woman, birth and family, man occupation, policies and creation, man glory and knowledge, woman, work, and monotony. In the first years after the Second World War, one of the important indicators of the status of women in Serbia is related to the level of health care women, pregnant women, mothers and children. Health education of women was related to health and the fight against ignorance and poor hygiene habits in the backward and patriarchal environments. In the early postwar years, special attention was focused on health education of rural women. In the last decade of the twentieth century, the life and health situation of women and mothers deteriorated due to a multi-year economic crisis in Serbia.

Key words: women; mothers; spouses; health, quality of life; Serbia; history, 20th century.

KORESPONDENCIJA / CORRESPONDENCE

Biljana N. Stojanović, Cara Dušana 254, 11000 Beograd, Tel. 0112618024, E-Mail: biljananstojanovic@gmail.com

Biljana N. Stojanovic, Cara Dusana 254, 11000 Belgrade, Serbia, Phone. +381112618024, E-Mail: biljananstojanovic@gmail.com

Siromaštvo najširih slojeva u Srbiji tokom prve polovine XX veka, u mnogome su odredili sveukupni položaj žena.¹ Rođenje muškog deteta bilo je mnogo poželjnije od ženskog.² Ukoliko je beba bila žensko, otac je često donosio odluku da je ne primi u kuću, odnosno da je ostavi da umre.³ Ovo favorizovanje muškog deteta u porodici u saglasnosti je sa vrednostima seoske sredine.⁴ Podela rada u domaćinstvu bila je strogo na muške i na ženske poslove, zbog čega su neretko muški i ženski članovi istog domaćinstva podsećali na dve grupe unutar jedne zajednice. Svi kućni poslovi bili su obaveza žena.⁵

Devojka u kući ne radi svaki posao. Čistoća dvorišta je prevashodno njena briga, jer to je ono što vide i oni koji ne ulaze u kuću, što može da ostavi značajan utisak, dobar ili loš, po devojku iz te kuće. Takođe, ona, uglavnom, vodi računa i o čistoći vajata, u kome se obično nalazi njena sprema, "ruho", što je, inače, čest predmet pokazivanja, ne samo proscima, kako radi predstavljanja devojčinog umeća, tako i imućnosti njene porodice.²

Saznanje da je žensko dete postalo devojka, za roditelje je, s jedne strane, značilo da na nju od sada "treba pripaziti", a što je obično sprovedeno zabranom da devojka ide sama u polje, da se sama udaljuje od kuće. S druge strane, međutim, od tada se devojka počinje lepše i čistije odevati, a otpočinje i spremanje devojačkih darova za udaju. Početak devojaštva je zato i početak znatno većih izdataka seoske porodice. Devovanje najranije počinju jedinice, naročito ako su još i i imućnijih porodica. Takva devojčica vrlo rano, u svojoj četrnaestoj godini, počinje lepo da se nosi, da ide u kolo da igra. Takva devojka treba da oblači svakog praznika drugu suknju.

Devojka nikad sama, nikud sama ni s kim da priča, iz kuće da ne izlazi bez potrebe. Sve do udaje devojka je, međutim, u senci brata. Na selu u Srbiji, mlađi brat, mnogo češće nego u ostalim pokrajinama Kraljevine Jugoslavije, zapoveda starijoj sestrin, i to utoliko češće, ukoliko su krajevi socijalno- ekonomski i kulturno na nižem stupnju.² Da bi se devojka lakše i bolje udala, za nju se moralo da čuje, ona je trebalo da se pokaže. Za to su naročito služili seoski vašari. Oni su za devojku i rasonoda i zabava. "Na taj dan devojka oblači najlepše što ima, u društvu je svojih drugarica. Da bi njihove devojke ostavile što bolji utisak, roditelji ih još kite i dukatima. Nije bio redak slučaj da su roditelji uzimali niske dukata, i pod kiriju, za jedno leto, na primer, plaćajući za to znatne sume novca. Na vašarima, kao i na raznim drugim svetkovinama u selu, momak i devojka se obično samo "gledaju". Momak zove devojku da igra do njega, i onda je pita da li bi htela da se uda za njega. Ukoliko joj se momak sviđa, devojka mu poručuje da dode njenoj kući, da je traži od oca i majke. Odlučuju, dakle, roditelji, često ne vodeći

računa o ljubavi mladih i njihovim osećanjima, već, prvenstveno, o materijalnom položaju mladoženje.²

Devojčice bi se udavale veoma mlade u trinaestoj ili četrnaestoj godini, a muža koji je najčešće bio dosta stariji umesto nje je birao otac.³ Čerka za udaju bila je opterećenje siromašnih porodica jer joj se morao obezbediti miraz, a u bogatim porodicama je ona mogla biti i sredstvo povezivanja ekonomske i političke moći.⁶ U porodici žena je bila potpuno podređena mužu. Dok je on u kući, žena nije smela da govori, niti da njegovo ime pominje pred drugim ljudima. „Kada su muž i žena mladi, sramota je da idu sami njih dvojce, jer bi im se smejao svet, ako nema kog starijeg uz njih. Sramota je i kada govore među sobom, ne samo u društvu već i kući“.⁵

Opisujući u časopisu Narodno zdravlje uobičajene uslove, jedan učitelj je ovako pisao: "U kući je povećani broj ukućana te žena-buduća majka se mora od njih sklanjati. Za to ide na polje gde se često puta pod vedrim nebom, na jakom mrazu i snegu rastavlja s „bremenom „.⁷ Nesrećna žena ovim aktom postaje za kuću nečista, za to je odmah među u kakav ćor buždak gde joj, prostiru malo slame a ona je čim je osetila da će da rodi obukla najgoru košulju i opasala najgoru suknju. U tom ćorbuždaku koji je mračan na hladnoj zemlji na nečistoj postelji, u nečistim haljinama, mora prebivati 40 dana. Naravno ona neće za sve to vreme tu preležati, već će se trećeg dana dići i latiti se redovnog poslovanja kao i pre; samo ako je ikako moguće neće mesiti i predstavljati jela dok ne ode u crkvu (obično za 40 dana), jer se smatra nečistom. Za to vreme ona mora imati posebnu ložicu i kalenicu iz koje će jesti.⁷

Bez elementarnih znanja o higijeni kuće, kao i o ličnoj higijeni, neprosvećena žena na selu je podložna brojnim praznovericama, pogrešnim i štetnim običajima, čime je na najneposredniji način ugrožavala i svoje zdravlje. "Sam porođaj na selu, sa običajima koji ga prate, toliko poruši zdravlje i lepotu naše seljanke, da je žalost slušati je kad kaže da ima 22 godine, dok izgleda kao da joj je najmanje 40".⁶ Zapis iz unutrašnjosti Srbije, koji kaže da najčešće sredstvo za pobačaj jeste grejanje leđa trudnice toplim crepom ili uvlačenjem u matericu korena od kukureka, koji se drži unutra 4-5 minuta. Bušenje materice vretenom je takođe često sredstvo.⁸

Najveći broj žena rađao je u uzrastu do 20 godina zakonom je bilo predviđeno da se devojke mogu udavati od svoje 15 godine. Podatak koji govori o naglom povećanju smrtnosti posle 26 godine, svedoči najverovatnije o činjenici da su u pitanju bili učestali, mnogostruki porođaji i da su iscrpljena tela žena starijih od 26 godina gubila bitku. Te žene su često bile bolesne, najčešće od rahitisa i tuberkuloze.⁹ Roditeljsko

pravo bilo je na strani muškarca. U slučaju razvoda, muška deca iznad četvrte, a ženska iznad sedme godine života uvek su pripadala ocu, što je značilo lišavanje žene majčinske uloge. Slučaj sa vanbračnom decom bio je obrnut, budući da je sav teret roditeljstva snosila majka. „Najpotpunija diskriminacija žene sprovedena je u naslednom pravu, prema kome su zakonski naslednici umrlog mogli da budu samo njegovi muški potomci“.⁹ Žena na selu bila je u težem ekonomsko-društvenom položaju čak i od članova posluge. Dok sluge rade i zarade novac, žena je bila u obavezi da radi, da rađa i vaspitava decu, pri čemu nije imala prava da za sebe niti svoju decu traži novac za odeću i obuću, iako deca nisu bila samo njena.²

SOCIOMEDICINSKI ASPEKTI ŽIVOTA ŽENA U SRBIJI IZMEĐU PRVOG I DRUGOG SVETSKOG RATA

Dugotrajno ratovanje Srbije (1912-1918), osim uticaja na izmenu načina sklapanja braka na selu i na češću pojavu tzv. "ranih" brakova, mnogostruko je izmenilo i ekonomski položaj žene. Već u toku rata, ona je, usled mobilizacije muškaraca, pored uloge majke i domaćice, prihvatila na sebe i skoro sve "muške" poslove. "Šta su izdržale jadne seljanke radeći teške poslove, čak i poslove koje su do tada samo ljudi radili. Orale su, kopale sejale, žnjele, plastile, radile od jutra do mraka. Gajile su stoku, krile i mučile se, pa često i glavom plaćale, ako su htele sakupiti i zaštititi svoju imovinu. Na kuluk su išle, kamenje vukle, džakove tovarile i najteže poslove radile, a uz to su još i porez plaćale, ratne zajmove davale."²

Pre odlaska na njivu, ona ujutru mora mnoge druge poslove da obavi, zbog čega je, redovno, prva na nogama. Dim na odžacima u ranu zoru znači da je žena već za stolom, spremajući, prvo, hleb, a onda i ostalu hranu za taj dan, dok ostali ukućani spavaju: "Pošto spremi decu, pomaže mužu da zapregne volove, otvara mu vratnice i ispraća ga u njivu, vraća se zatim da namiri živinu i svinje, da se sa sunčevim rađanjem natovari eventualno i malim detetom i obramicom sa hranom, koju nosi mužu u polje, gde mu je sasvim ravna, možda i vrednija."

Radeći na njivi ceo dan, ne odmarajući se ni kad to muškarac-muž čini, jer to vreme koristi da podoji dete, nabere travu za svinje, ili obavi neki drugi posao, ona nešto ranije odlazi kući, žureći da, ponovo, preuzme domaćičke poslove: da spremi večeru, pomuze stoku i ukuva mleko, namiri decu, stare i bolesnike, opere i okrpi odeću, pospremi kuću, ukoliko to nije ujutru uradila. U krevetu je poslednja. Preko leta postoji jedno vreme nekog odmora do kukuru-

znog branja. Tada muškarci malo odahnu. Ali, žena ni tada ne miruje. Čeka je konoplja, čeka je lan, gradina, vađenje luka, pranje rublja, i uvek negovanje dece.²

Ustav, koji po definiciji pruža samo okvir u kojem će se vršiti vlast, predvideo je i u drugim oblastima pravnu ravnopravnost žene. Prvi posleratni Ustav ženama je garantovao i pravo glasa. Do rata, odnosno do izbornog zakona iz 1945. godine, žene u Srbiji nisu ostvarile to pravo. Mada je još Ustav iz 1921. godine biračko pravo garantovao svakom građaninu koji je navršio 21 godinu, a za žene konstatovao da "će Zakon rešiti o ženskom pravu glasa", to u Kraljevini Jugoslaviji nikada nije zakonom regulisano.¹⁰ Osnovna obeležja stanja pismenosti stanovništva u Srbiji neposredno pred Drugi svetski rat bila su visoka nepismenost, razlike u nivou pismenosti stanovništva u pojedinim područjima i delovima u Srbiji, između gradova i sela, i posebno između muškog i ženskog stanovništva. Po podacima iz 1931. godine, na području Vojvodine procenat nepismenih žena bio je 23,6 odsto, u užoj Srbiji 78,3 odsto, a na Kosovu i Metohiji 93,9 odsto.¹¹

Posle Drugog svetskog rata, većinu nepismenih činile su žene. Masovno organizovani kursevi za opismenjavanje.¹² U Srbiji je 1931. godine procenat nepismenih žena bio 62,8 odsto, 1948. smanjenje na 37,6 odsto, a godine 1953. iznosio je 40,5 odsto. Ovde treba napomenuti da su, po popisu iz 1953. godine polupismena lica koja su znala samo da čitaju uključena u nepismeno stanovništvo, dok su u popisu iz 1948. godine ona ubrajana u pismeno stanovništvo.^{7, 13}

SOCIOMEDICINSKI ASPEKT ŽIVOTA ŽENE U SRBIJI U DRUGOJ POLOVINI XX VEKA

Jedan od značajnih indikatora položaja žene u Srbiji odnosi se na dostignut nivo zdravstvene zaštite žene, trudnice, majke i deteta.¹³ Nivo zdravstvene kulture stanovništva, kao i nivo opšte i lične higijene bio je nizak posebno u unutrašnjosti i po selima u zaostalim delovima zemlje. U mnogim selima nije bilo kupatila, a održavanje lične higijene svodilo se na jutarnje umivanje. Stanje u najprimitivnijim sredinama odslikava zapis s početka 50-ih, iz borskog sreza. "Pranje ruku pre jela je retko. Sapun za umivanje se takođe retko upotrebljava. U selu nema kupatila, a kupanja kod kuće su retka. Velika većina se ne kupava od leta do leta". U dokumentu je zapisano da se stariji ljudi čak i leti okupaju jednom ili se uopšte ne kupaju, "tako da je prosek kupanja jednom godišnje i to pred odlazak na pričešće".

Kada se upotrebljavao sapun, to je bio sapun domaće proizvodnje, a umesto njega često se koristio i pepeo. Prema tom dokumentu, žene su se češljale jednom nedeljno.^{12, 14}

Država je pokušavala da utiče na podizanje nivoa zdravstvene kulture stanovništva, pored ostalog i putem štampe. Tako su, npr. na ženskoj strain lista "Politika", redovno objavljivani članci čiji je sadržaj bio vezan za zdravstvenu zaštitu i borbu protiv primitivizma, posledica neznanja i nasleđa u zaostalim i patrijarhalnim sredinama, loših higijenskih navika i td. Neki od tih tekstova imali su naglašeno edukativni sadržaj. Zdravstveno prosvetivanje žena nije se vršilo samo putem štampe, već su organizovana i predavanja, zdravstveni kursevi i razne druge akcije. Inicirao ih je i organizovao AFŽ. Tako je 1953. godine u Srbiji bilo oko 4.000 zdravstvenih kurseva, sa približno 100.000 polaznica.⁸

U prvim posleratnim godinama posebna pažnja bila je usmerena na zdravstveno prosvetivanje žena na selu. Van gradova, po selima i u unutrašnjosti zemlje, porođaji su se odvijali u potpuno neadekvatnim uslovima, a običaji i verovanja često su bili zamena elementarnim znanjima. Uprkos svih napora koje je ulagala država i ženska organizacija na zdravstvenom prosvetivanju stanovništva, a pre svega žena, u mnogim delovima zemlje dugo su opstajale rđave higijenske navike, predrasude⁷. Žene se porođaju na najprimitivniji način. Porođaj vrše obično tetke detinjeg oca ili majke. Porođaj se vrši na slami ili na senu, preko čega se prostiru prljavi i pocepani džakovi, da bi žena lakše rodila – "kao što se džak odvezuje, tako i dete da se odveže od majke. Žena porodilja, međutim ustaje skoro odmah po porođaju i normalno posluje po kući, ali šest meseci ne sme da pere glavu – "da dete ne izgubi sisu". Nije redak slučaj da se porodilja porodi u polju, na radu, pa čak i sama, i tada sama seče i vezuje pupčanu vrpцу, a dete donese u krilu kući. Takve porodilje se često razbole, a katkada i podlegnu bolesti".^{7,13}

Vodeći uzroci smrtnosti žena, posebno starijih, jesu bolesti vezane za cirkulatorni sistem. Najveći broj smrtnih slučajeva žena posledica je bolesti krvotoka, a u nešto manjem obimu i različitih tumora.¹⁵ Poslednje decenije XX veka opšte pogoršanje kvaliteta života stanovništva u Srbiji manifestovalo se i u pogoršanju zdravstvenog stanja stanovnika.¹⁶ Na fizičko zdravlje žena nisu uticale samo stresne situacije, već i nepovoljno materijalno stanje.¹⁷

Kao i u drugim evropskim državama, borba za emancipaciju žena u Srbiji počela je u drugoj polovini 19. veka. To je period osnivanja prvih ženskih udruženja, čiji je cilj bio borba za političku i zakonsku jednakost. Udruženja nailaze na podršku, ali i na osporavanja. Nakon rata ženski angažman postaje mnogo jači, posebno u sferi javnog i privatnog života. Pod snažnim uticajima urbanizacije, podele i specijalizacije rada, pojavom novih tehničkih uređaja, novih vidova zabave, tradicionalno-patrijarhalna porodica polako je gubila svoj smisao, uzmičući pred naletom modernog i novog.¹⁸ Supružnici su ravnopravni i izjednačeni po svojim

pravima i dužnostima u braku, i u vršenju roditeljskog prava i ispunjavanju dužnosti prema svojoj deci.⁵ Osnovu pravne ravnopravnosti žene u Srbiji i Jugoslaviji, utemeljio je Ustav FNRJ iz 1946. godine, a dalje su je razradili i proširili drugi zakoni. Najviši i osnovni pravni akt FNRJ je na nivou načela garantovao ravnopravnost ženi. Članom 24 iz glave 5 Ustava to je decidirano rečeno: "Žene su ravnopravne s muškarcima u svim oblastima državnog, privrednog i društveno-političkog života".¹⁹ Ustav iz 1946. godine decidirano je ženama i muškarcima davao jednaka politička prava "Svi građani, bez razlike pola, narodnosti, rase, veroispovesti, stupnja obrazovanja i mesta stanovanja, koji su navršili 18 godina starosti, imaju pravo da biraju i da budu birani u sve organe državne vlasti".²⁰ Žena je zakonski izjednačena sa muškarcem u pogledu prava i obaveza u braku. Upravo u oblasti pravnog položaja udate žene i uređenja bračnih i porodičnih odnosa učinjene su velike izmene u odnosu na dotadašnju pravnu praksu i zakone koji su važili pre Drugog svetskog rata. Uslovi za prestanak braka su po tom Zakonu liberalno postavljeni, jer pored ostalog dopuštaju razvod i u slučaju "ako su usled nesaglasnosti naravi, trajnog nesporkuma, neuklonjivog neprijateljstva ili iz ma kog drugog uzroka bračni odnosi toliko poremećeni da je zajednički život supruga postao nepodnošljiv".²¹

Odnos nove vlasti prema ženi definisan je još jednim ustavnim načelom, kasnije razrađenim i drugim zakonskim uredbama, da "država naročito štiti interese matere i deteta osnivanjem porodilišta, dečijih domova i obdaništa i pravom matere na plaćeno odsustvo pre i posle porođaja".²² Kada se analiziraju prava koje su žene ostvarile u tom prvom period posleratnog razvitka Jugoslavije i Srbije veoma važno pitanje bilo je i pravo žene da odlučuje o tome da li će i koliko dece imati, dakle sa stanovišta njenog pravnog položaja, da li će joj biti dozvoljen legalan prekid trudnoće. Istovremeno, pitanje slobodnog prekida trudnoće bilo je jedno od najproblematičnijih, a nepovoljan odnos prema njemu manifestovao se i u tome što se to pravo žene legalizuje tek kasnijih godina. Za delo nedozvoljenog pobačaja bile su predviđene sankcije. Po ranijem, predratnom Zakonu, sve do 1951. godine trudnica je za nedozvoljeni pobačaj mogla biti kažnjena do 5 godina zatvora, a lice koje je ga je izvršilo do 10 godina zatvora.⁹ Slobodan prekid trudnoće dopušten je do 10 nedelje graviditeta. Praksa namernog prekida trudnoće, utemeljena na zakonima i uredbama partijske države, po viđenju pojedinih autora, može da se posmatra u nekoliko etapa. Period do 1952. godine označava se kao period zakonske intolerancije, od 1952. do 1959. kao period tolerancije i od 1960. godine, kao period liberalizacije pobačaja.²⁰

Ustav SR Jugoslavije iz 1992. godine sa stanovišta položaja žena i muškaraca pred zakonom, Ustav obezbeđuje jednakost građana bez obzira na pol (čl. 20), i sadrži druga prava koja su po ovim pitanjima jemčili prethodni ustavi. Međutim, Ustav SR Jugoslavije iz 1992. godine ne pominje, izostavlja pravo koje je, kao načelno opredeljenje uneo savezni ustav iz 1974, a koje u Srbiji garantuje još uvek važeći Ustav SR Srbije iz 1990, a to je pravo čoveka da odlučuje o rađanju svoje dece. Regulisanje ovog prava žene ostaje u nadležnosti republičkog zakonodavstva.²³ Godine 1999. žene su u Srbiji najčešće bile zaposlene u društvenom (državnom) sektoru, mnogo manje u privatnom.²⁴ Prema popisu iz 1991. godine u Srbiji je bilo 187.746 žena koje su živele same sa decom. Na području centralne Srbije majke koje su živele same sa decom činile su 7,5 odsto od svih porodica.²⁵ Procenat vanbračno rođene dece na ovim prostorima, upoređen sa procentom vanbračno rođene dece u drugim zemljama, pokazuje da su ona učestalija u razvijenim državama, posebno u skandinavskim zemljama.²⁶

Prema empirijskim istraživanjima, koje je Marina Blagojević sproveda 1995. godine u Srbiji, žene i danas obavljaju najviše poslova potrebnih u domaćinstvu. Ispitanice su pripremale obroke u 78,2 odsto slučajeva, prale sudove u 80,8 odsto, svakodnevno išle u nabavku u 47,5 odsto, veš prale u 93,6 odsto, peglale ga u 89,9 odsto. One su čistile kuću u 67,8 odsto slučajeva, išle u nedeljnu nabavku hrane u 36,7 odsto slučajeva. Pored kućnih poslova, žene su i na druge načine bile angažovane, starale se o bolesnim članovima porodice u 38,9 odsto, a o ostarelim roditeljima u 27,1 odsto slučajeva. Poslovi oko kojih su najviše podeljene aktivnosti su nedeljna nabavka hrane, staranje o bolesnim članovima porodice i briga o ostarelim roditeljima, kao i aktivnosti oko organizovanja i usklađivanja članova porodice.²⁶

Svakodnevni život pokazuje da obaveze muškaraca i žena u braku u Srbiji nisu jednake ne samo u domenu obavljanja poslova u domaćinstvu, već i u pogledu podizanja dece. Dodatni rad sa decom u toku školovanja takođe u velikoj meri počiva na njihovim majkama. Kada je neku pomoć žena imala, onda je to više bila pomoć majke, ili svekrve, nekada i plaćena pomoć sa strane, a manje ravnopravno sudelovanje supruge u svemu onome što obuhvataju poslovi u domaćinstvu i porodici.²⁷ Društvena briga o deci manifestovala se i u osnivanju državnih jaslica i obdaništa za negu i čuvanje dece, po pristupačnim cenama. Da bi pomogle ženama i omogućile im da rade aktivistkinje ove organizacije nastojale su da se proširi postojeći broj dečijih ustanova, otvaranjem novih jaslica i obdaništa, kao i da se organizuju kursevi na kojima bi se osposobljavale vaspitačice i negovateljice za rad u njima.²⁸ U Srbiji nije retkost da decu čuvaju majčini ili očevi roditelji, najčešće bake.²⁶ Poslednjih godina XX veka u visokoškolskim ustanovama u prema popisu iz

1991. godine sa višim obrazovanjem u centralnoj Srbiji bilo je 3,3 odsto žena, a sa visokim 4,5 odsto.²⁵

ZAKLJUČAK

U Srbiji nije bilo isto živeti i raditi kao žena u gradu ili selu, centru ili periferiji. Jedan od osnovnih uzroka neravnopravnosti žene leži u nejednakim, različitim ulogama žene i muškarca, prvenstveno u okviru porodice. Nejednakost žene i muškarca nije proizilazila samo iz nasleđa, običaja i društvene prakse, već je diskriminacija žene bila i pravno legalizovana Srpskim građanskim zakonikom. Potčinjenost udate žene mužu bila je jedna od osnovnih karakteristika njenog položaja. Nivo zdravstvene kulture stanovništva, kao i nivoopšte i lične higijene bio je nizak posebno u unutrašnjosti i po selima u zaostalim delovima zemlje. Kada se analiziraju prava koje su žene ostvarile u tom prvom periodu posleratnog razvitka Srbije veoma važno pitanje bilo je i pravo žene da odlučuje o tome da li će i koliko dece imati. U Srbiji tradicionalna, patrijarhalna porodica menjala se, pored ostalog, pod uticajem započetog procesa urbanizacije, širenja industrije, odnosno sve većeg zapošljavanja stanovništva u industriji i tercijalnim delatnostima, ali i pod uticajem još jednog značajnog faktora, masovnog zapošljavanja i obrazovanja žena. Žena je u Srbiji bila zakonski ravnopravna, ali preopterećena, ona je istovremeno bila zaposlena, obavljala većinu poslova u domaćinstvu i najčešće u potpunosti nosila odgovornost za vaspitanje i podizanje svoje dece. Ono što je u poslednjoj deceniji njen položaj još više otežavalo i pogoršavalo jesu uslovi života u krajnje osiromašenom društvu i pod veoma nepovoljnim političkim prilikama. U poslednjoj deceniji XX veka u Srbiji zbog ekonomske krize došlo je do snižavanja nivoa državne zdravstvene zaštite i pogoršanja zdravstvenog stanja žena.

LITERATURA

1. Isić M. Seljaštvo u Srbiji: 1918-1941. Knjiga 1. Socijalno-ekonomski položaj seljaštva. Tom 2. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za noviju istoriju Srbije, 2001.
2. Perović L, ur. Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Knjiga 2. Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998.
3. Svakodnevni život u Staroj Grčkoj. Učionica istorije ~ Historia magistra vitae est, 2012. (<https://ucionicaistorije.wordpress.com/2012/05/05/svakodnevni-zivot-u-staroj-grckoj/>)
4. Korać M. Zatočenice pola. Društveni identitet mladih žena na selu između tradicionalne kulture i savremenih vrednosti. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 1991.
5. Artonović I. Društveni položaj žena u Srbiji u doba Kraljevine Jugoslavije. Baština 2009; 27: 233-57.
6. Vuletić A. Porodične veze javnih ličnosti Srbije u drugoj polovini XIX veka u memoarskim delima. U: Pero i povest. Zbornik radova. Beograd: Društvo za srpsku povesnicu, 1999: 163-72.
7. Stojanović B. Treatment of mothers in Serbia in the XX century. *Materia Medica* 2012; 28: 772-6.
8. Gudac Dodić V. Položaj žene u Srbiji (1945-2000). U: Perović L, ur. Žene i deca. 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka. Biblioteka Helsinške SVESKE Br. 23. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006. 33-130. (<http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske23.pdf>)
9. Stojanović D. U senci "velikog narativa": Stanje zdravlja žena i dece u Srbiji početkom XX veka. U: Perović L, ur. Žene i deca. 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka. Biblioteka Helsinške SVESKE Br. 23. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006. 160-175. (<http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske23.pdf>)
10. Vučetić R. Žena u gradu – između rezervata privatnog i osvajanja mesta u javnom životu. U: Ristović M, ur. Privatni život kod Srba u 20. veku. Beograd: Klio, 2007: 133.
11. Stanković Đ. Žene u ustavima kraljevine Jugoslavije 1918-1945. U: Perović L, ur. Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Knjiga 2. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998: 36-40.
12. Žena u društvu i privredi Jugoslavije. Statistički bilten br. 298: Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1964.
13. Dimić Lj. Agitprop kultura, agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952, Beograd: Rad, 1988.
14. Stojanović B, Stojanović S. Factors which determined mortality of newborns and infants in the first and last decade of the 20th century in Serbia. *Acta medica Medianae* 2013; 52: 61-6.
15. Gudac-Dodić V. Analiza tekstova o ženi u listu „Politika“ 1945-1953. U: Perović L, ur. Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Knjiga 2. Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998: 403.
16. Demografska statistika 1997. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1999.
17. Stojanović B. Epidemiološko istraživanje mortaliteta novorodjenčadi, odojčadi i malog deteta na teritoriji Srbije. Magistarski rad. Kragujevac: Medicinski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2005.
18. Atanasković Marković Z, Bjegović V, Janković S, Koccev N, Laaser U, Marinković J, et al. The burden of disease and injury in Serbia. Belgrade: Ministry of Health of the Republic of Serbia, 2003.
19. Zakon o braku i porodičnim odnosima. Beograd: Službeni glasnik SRS br. 22/80 i 11/88, 1988.
20. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Glava 5. Prava i dužnosti građana. Član 24. Beograd: Službeni list FNRJ, 1946.
21. Draškić M. Popović-Obradović O. Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1844-1946). Perović L, ur. Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. Knjiga 2. Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998: 11-9.
22. Porodični zakon. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015. Beograd: Službeni glasnik, 2005, 2011, 2015.
23. Berić B. Pobačaji kao dinamička funkcija socijalno-ekonomskog i biološkog kretanja. U: Rašević M. Ka razumevanju abortusa u Srbiji. Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, 1993.
24. Milosavljević, B. Kutlešić V. Ustavi Savezne Republike Jugoslavije, Republike Srbije i Republike Crne Gore. Beograd: Službeni glasnik, 1995.
25. Statistički godišnjak Jugoslavije. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 2000.
26. Blagojević M. Roditeljstvo i fertilitet - Srbija devedesetih. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1997.
27. The world's women 2000: trends and statistics. New York: United Nations, 2000.
28. Gudac Dodić V. Under the aegis of the family: women in Serbia. *The Journal of International Social Research* 2010; 3: 110-19. (http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi13kadinsayisipdf/gudacdodic_verax.pdf)